

The Project Gutenberg eBook of Hoe ik een week te Fez doorbracht

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Hoe ik een week te Fez doorbracht

Author: Jean Marlys

Release date: September 2, 2007 [eBook #22491]

Language: Dutch

Credits: Produced by Jeroen Hellingman and the Online Distributed Proofreading Team at <http://www.pgdp.net/>

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK HOE IK EEN WEEK TE FEZ
DOORBRACHT ***

[121]

Hoe ik een week te Fez doorbracht.

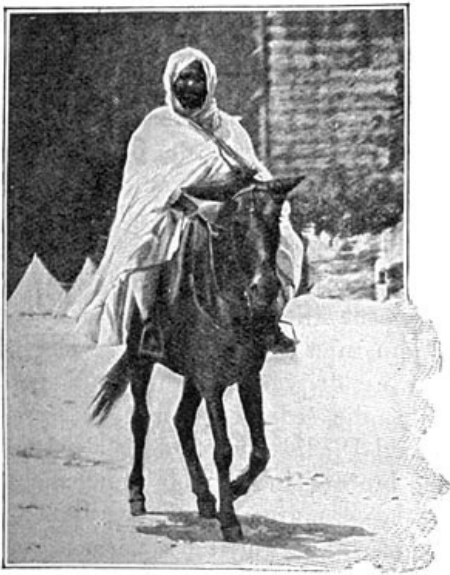
Naar het Fransch van Jean Marlys.

Poort van Fez: links de mellah of joodsche wijk.

Als men te Fez aankomt na een reis door het dal, dat er van Rabat heen leidt, maakt de stad den indruk van bijzonder klein te zijn, en ze blijft maar nietig achter haar grijze muren, wanneer men dichterbij komt. Aan de linkerzijde verheffen zich de lange wallen van een kasbah, eindigend in een soort van bastille, die een verzwakte nabootsing lijkt van het kasteel der Zeven Torens te Stambouel, zooals de bijna zwarte, gekanteelde en versterkte muren denken doen aan de wallen van Konstantinopel, en de doodsche, onbewegelijke populieren aan de cypressen der turksche kerkhoven. Ik zie in de wallen ook een groote, versterkte poort, zooals die in de hoofdstad van den anderen sultan, en ik voel mij als in de tegenwoordigheid van een klein Konstantinopel, waar de zee zich van heeft teruggetrokken.

Ik kan alles onderscheiden aan het stadje, al wat het heeft te vertoonen, hooge minarets met groen aardewerk, op de muren aangebracht als glazuur, de daken, met groene pannen, van de heiligdommen en die van het witte Sultans-paleis; grijze terrassen en door den tijd zwart geworden muren, met hun diepe kanteelen en spitse punten; vierkante torens, met

Op weg naar Fez.

hooge, toegespitste daken. Een stukje van het dal is door een tweeden muur omgeven, ter bescherming van de keizerlijke tuinen.

Het geheele landschap is zoo rustig en stil in de verlaten ruimte, dat het niet meer werkelijk schijnt dan die schilderijen van de Primitieven, waar men dergelijke vestingen op ziet in juist zulke verlaten oorden. Het lijkt een werk uit de Middeleeuwen, en daar ik weet, dat dit schilderij echt is, objectief waar, zeg ik tot mij zelve tegenover die stille stad en de verlaten omstreken, dat het zeker een stad moet wezen, lang geleden al eenzaam achtergebleven en nu uit niets anders bestaande dan uit oude muren, asch en herinneringen, en dat ik alleen zal ronddwalen in het een of ander Pompeji van den Islam.

Wij rijden door de buitenpoort, door een tweede monumentale poort, met veelkleurig aardewerk versierd over een onmetelijk

binnenplein, eenzaam tusschen hooge muren, weer een kolossale poort, bedekt met een ingewikkeld samenstel van tegels, een soort van rondlopenden weg, een plein, waar kooplieden kampeeren in kleine tentjes.... nog weer poorten; ik heb daarbij niets anders gezien dan enkele menschen, in schaduwhoeken op den grond gezeten, en een paar menschelijke gedaanten, die zwijgend en haastig voorbij mij gingen; we zijn in een klein straatje gegaan, en een grijsaard in rooden kaftan heeft "Salam!" tot mij gezegd.

Mijn muilezeldrijver is naar hem toe gegaan, heeft zijn hand gekust, zijn borst, zijn schouders, zijn voorhoofd; en de man liet zijn zoon begaan, zonder eigenlijk een oogeblik op te houden met zijn werk, het begieten van bloemen. Vrouwen kwamen kijken uit naburige huizen, wisselden een salam met den ezeldrijver en daarna zijn zijn vrienden gekomen, en hij liet mij binnentreden op de plaats van zijn huisje. Een priëel van wingerdbladeren en een groote vijgenboom waren er te zien; er was ook een bank, zoo groot als een ledikant, en waar de kleine tegels van aardewerk gekleurde vierkantjes op legden, groen en wit, geel, blauw en zwart. En ik gebruik er de thee in de schaduw van den vijgeboom en den wingerd, onder het geruisch der wateren, die achter een muur voorbij stroomden.

Ik laat een individu komen, van wien men mij heeft gezegd, dat zijn diensten mij nuttig zouden kunnen zijn, om mij te installeren. Hij antwoordt op den naam van Mansoer, is een Christen, die mohammedaan is geworden en die niet voor zijn vroegere geloofsgenooten den haat gevoelt, dien zijn tegenwoordige medegeloovigen tegen hen koesteren. Hij geleidt mij naar de mellah of joodsche wijk, terwijl hij moeite gaat doen voor het vinden van een huis, dat ik zal kunnen huren.

Deze geheele wijk, waarlangs ik de stad ben binnengekomen, heet Fez-el-Djedid, het Nieuwe Fez, en bevat de paleizen en vestingen van het Maghzen, verder een arabische en een joodsche wijk. Dat alles is nu ontwaakt uit de verdooving van de beide eerste uren na den middag; ik had er een inval gedaan tijdens den zwaren slaap van den dag; maar zij is ontwaakt, de nieuwe wijk, en op de binnenpleinen is het vol, en druk zijn de straten en markten. Er zitten veel menschen tegen de muren en anderen stroomden naar de markt, waar een rieten dak zich over uitbreidt.

Mansoer houdt mij staande in een nauw straatje van de mellah vóór een lage deur; als we den drempel over zijn en den hoop vuil bij den ingang hebben vermeden, volgen we een gang met een bocht, loopen over een plaatsje en treden binnen in een klein vertrek, waar een jood drank verkoopt; verboden alcoholisme is in Fez zeer verspreid, en de man vertelt mij, dat hij veel afnemers heeft onder de getulbande heeren. Een jood is zacht binnen gekomen; hij zit op den drempel, en zegt tot mij in mijn eigen taal: "Als ik bij een Spanjaard ben, beweer ik Spanjaard te zijn, en als ik met een Franschman ben, noem ik mijzelf Franschman." Een neger komt op het plaatsje en laat zich een glas anisette geven. Twee jodinnen uit het huis schreeuwen luid om een mes, dat ze zeggen dat hij haar heeft ontstolen, en terwijl hij zijn anisette staat te drinken, schudden ze zijn kleeding uit, zijn djellaba, zijn tulband, zijn muilen, snuffelen in zijn knapzak, maar vinden het mes niet. Maar als de neger wil betalen, heeft hij zijn beurs niet meer bij zich. Koeltjes maakt de verkooper zich meester van de mand met doove kolen, die de neger droeg, en zet den klant op straat met de woorden: "Kolen zijn tegenwoordig duur; dit zal mij voldoende schadeloos stellen."

Daarna brengt Mansoer mij bij een algerijnschen Turk, een van zijn vrienden. Hij weet geen onbezet huis, waar ik zal kunnen wonen. De buitengewone gezanten, die op 't oogenblik te Fez zijn, logeeren in de weinige, gewoonlijk beschikbare huizen. De vriend van Mansoer voegt erbij: "Wees maar niet rouwig erom, als u dat misschien noodzaakt vroeger te vertrekken; de Mooren zijn een akelig volk, ik veracht ze!"—"Waarom dat?"—"Omdat het Arabieren zijn!" De rasvijandschap is diepgeworteld en scheidt den Arabier, die semiet is, van den Turk, die tot het blanke ras behoort. De Turk voegt erbij: "Wij hebben intusschen denzelfden godsdienst..." Hij praat inderdaad over zijn "geloofsgenooten", hetgeen hem niet belet, mij spontaan te bekennen, dat hij noch aan God, noch aan den Duivel gelooft. Zoo doet hij mij levendig beseffen, welke verandering er in den Mohammedaan zich voltrekt, als hij aan den modernen invloed wordt onderworpen. Hij verliest zijn oorspronkelijk geloof; maar blijft Mohammedaan, dus van zijn geloof toch hater van de Christenen.

Fez-el-Bali, door de keizerlijke tuinen gescheiden van Fez-el-Djedid, is de echte stad, een reuzenmierenhoop, verscholen in de diepte van een smal dal, ingesloten tusschen de steile hellingen der bergen. Komt men te Fez langs den weg van Mequinez, Tanger of Rabat, dan ziet men slechts het kleine Djedid, hoog in het dal gelegen op een drempel, die de plotselinge inzinking verbergt, de soort van kloof, waar het zeer groote Bali is gelegen met zijn opeenhooping van huizen en zijn wirwar van straatjes. Het weinige, dat ik er nog slechts van gezien heb, geeft mij den indruk van de wonderlijkste der arabische steden, en wat ik van de omstreken heb waargenomen, van af de hoogte van een kerkhof, lijkt wel met zijn muren, zijn minarets en bergen, de allermooiste en origineelste.

Maar vandaag mag ik die bekoring niet op mij laten werken; ik moet allereerst denken aan hoe ik zal wonen. Ik kan niet goed nog weer een nacht logeeren bij mijn ezeldrijver. Ik ga dus in de buitengewone warmte, die sedert den morgen heerscht, omhoog naar Fez-el-Djedid, waar de edele Mansoer woont. Over het breede, in de zon brandende plein Boe Jeloed, door hooge muren ingesloten, die aan den eenen kant de keizerlijke tuinen beschermen en aan de andere zijde den omtrek der stad begrenzen, loopend, vind ik, dat de achterkant van het plein afgesloten is door een zeer vervallen wal, waarin een poort uitkomt op een in het rond loopenden weg naar de kasbahs, naar de paleizen van het Maghzen, naar de straten van Fez-el-Djedid, naar de mellah en naar de poort van Mequinez, Tanger en Rabat. Er is altijd levendige drukte op het Boe Jeloedplein, dat als een rechthoek ligt tusschen Fez-el-Djedid en Fez-el-Bali. Aanzienlijke Mooren, in burnoes en haïks gewikkeld, begeven zich, op hun muil dieren gezeten, naar het paleis van Moelai Abdel Aziz.

[123]

Mansoer is vele jaren aan het hof verbonden geweest. Hij bekleedde er een zeer weinig nauwkeurig omschreven ambt, dat twee jaar lang bestond in het in ontvangst nemen van vier peseta's per dag, en twee verdere jaren in het ontvangen van slechts twee, en hoewel hij zich van zijn taak kweet, zonder ooit het minste verwijt te verdienen, viel hij op een dag in ongenade en hij werd ter beschikking gesteld. Mansoer heeft zich toen doodeenvoudig als geneesheer gevestigd op den hoek van Fez-el-Djedid. En daar ga ik hem opzoeken, nadat ik de groote, door hooge muren ingesloten, brandend heete pleinen ben overgestoken, waarover zich elken morgen de Mooren naar het hof begeven, in hun fijne burnoes en doorschijnende haïks gehuld, gezeten op muil dieren met roode kleeden bedekt, en begeleid door dienaren, die naast hen te voet voortdraven.

Mansoer verzekert mij, dat het ook hem niet gelukt is, een huis voor mij te vinden, zelfs geen kamer in een arabische fondoek of herberg. Het is afgesproken, dat hij niet zal zeggen voor wien hij vraagt, want de Mooren zouden weigeren aan een Christen te verhuren. Na al die vergeefsche pogingen heeft Mansoer alleen nog hoop in een rijken inboorling, beschermeling van Europeanen, wien hijzelf, Mansoer, onlangs hulp heeft verleend. Wij gaan daar dus heen, beneden in Fez-el-Bali, achter de moskee van El-Karoeijn. Sidi Mohammed ontvangt mij zeer vriendelijk en zendt dadelijk zijn bediende naar twee fondoeks. Er wordt geantwoord, dat alle kamers bezet zijn. Dan belooft hij, zelf dien avond te gaan zoeken en morgen antwoord te geven.

Den volgenden dag al vroeg ga ik naar Sidi Mohammed. Hij is niet geslaagd. De meester van de fondoek wil geen Christen herbergen, uit vrees voor zijn klanten, zijn burens en de autoriteiten. Toen stelt Sidi Mohammed een vertrek te mijner beschikking; niet het allerbeste, dat het zou kunnen zijn, want het is maar een donker kamertje, uitziende op het gewelf dat naar de stallen leidt, maar hij wil het niet verhuren; hij biedt het mij aan. Eindelijk ben ik uit de verlegenheid, en al is dit heel iets anders dan wat ik zou wenschen, ik ben dan toch in het hartje zelf van de oude stad Fez-el-Bali, op twee pas afstands van de moskee-universiteit Karoeijn, die voor Marokko is wat El-Ahzar als geleerderschool voor Kaïro is. Ook

ben ik dicht bij het oude heiligdom van Moelai Idriss, schutspatroom van Fez, waar een Christen niet dichtbij mag naderen en waar de straten van den bazar elkaar kruisen.

Terwijl wij door de donkere straatjes loopen, komen we een troep kinderen tegen, die luid schreeuwen. Zij omringen een der hunnen en schelden hem heftig uit. De arme stumper loopt met moeite. Een groote bos hout is om zijn linker enkel gebonden. Zijn vader houdt hem vast en dwingt hem, voort te gaan onder het gescheld. Zoo wordt het kind gestraft met een openbare straf, omdat het uit huis is weggelopen.

Wat verder zingt een troepje kinderen in koor; ze geleiden een os, dien ze als offer willen brengen naar Moelai Idriss, en ze vragen aan liefdadige menschen aalmoezen, waarmeê ze het dier willen betalen; vier van hen houden de punten van een grooten doek, waarin men de gift kan storten.

Ik stijg al hooger, nu door de aristocratische wijk, waar de kleine straten tusschen hooge muren zijn ingesloten, behoorend bij de huizen en de tuinen; de zon, die de diepte niet bereikt van het dal, waarin Fez-el-Bali zich verschuilt met zijn handelswijken en zijn bedehuizen, schiet loodrecht haar stralen neer op deze hoogte, waar de rijke lieden wonen. En toen wij door de Bab-el-Hadid de stad verlieten, om den weg te volgen die naar buiten leidt en naar Fez-el-Djedid en de mellah, is het als een uitstorting van verblindend licht en overweldigende hitte. Maar het landschap is zoo mooi, dat men bijna den hinder van de warmte vergeet. Vóór mij ligt een berghelling, bedekt met rijke wijngaarden, waar beekjes door stroomen, die in watervalletjes neer huppelen naar de wadi, verborgen in een smal dal. Aan den overkant verheft zich de bodem plotseling in een anderen berg, badend in het zonlicht, waar alleen enkele olijvenboschjes den naakten grond bedekken.

Wij zijn in de mellah terug. Door het gewriemel van de volte der Joden hebben we de kleine, lage poort bereikt, zijn de trappen afgegaan bij den hoop afval en hebben over het plaatsje den herbergier weer ontmoet. Er zit een neger op de matten. Hij heeft een glas anisette geledigd en houdt bewonderend in zijn hand een groot glas, gevuld met een mengsel van anisette en absinth. Hij kijkt er naar. Hij verschuift het oogenblik van genot, zoo groot is dat en zoo kort van duur! Hij houdt het glas met beide handen vast, heft het hooger, ziet er lang naar. En hij zegt: "La ilaha, ill'Allah, Mohammed rassoel Allah; er is geen God dan God en Mohammed is zijn profeet." En hij herhaalt: "La ilaha, ill'Allah Mohammed rassoel Allah!" En hij herzeft het een aantal keeren. Dan heft hij het glas weer omhoog tot aan zijn lippen; hij wacht; hij brengt het dichterbij; zijn heele gezicht dompelt zich erin en blijft er, tot hij het glas heeft geledigd. Dan stoot hij een zucht van zaligheid uit en mompelt: "Er is geen God dan God en Mohammed is zijn profeet," en na te zijn opgestaan, begint hij te dansen, met het glas te jongleeren, te schreeuwen, te huilen....

Den geheelen verderen dag besteed ik aan boodschappen, ter regeling van de bijzonderheden voor mijn woning. Des avonds brengt Sidi Mohammed mij een schotel koeskoes, en hij zegt tot mij: "Ik ben noch Mohammedaan, noch Christen. De godsdiensten hebben haat onder de menschen gebracht. Ik houd mij aan den natuurlijken godsdienst; ik geloof aan God en dat alle menschen zonen van Adam, broeders zijn." Ze vermaakt mij, die geloofsbelijdenis van iemand, die hier Voltairiaan is geworden, die taal in den mond van een man, die een rooden tarboesj draagt, een gele broek en een blauw vest. Hij heeft om het lijf de patroontjes van het islamietisch geloof en in het hoofd de vergeten formules van een andere eeuw. En hij meent dat hij zeer modern is.

[124]

Den volgenden morgen ging ik, nog europeesch gekleed, door de hoofdstraat, die door geheel Fez-el-Bali loopt van af de heiligdommen van Karoeiyn en Moelai Idriss tot aan de muren der kasbahs en paleizen, tot aan Fez-el-Djedid. En een kind van een jaar of tien zegt bij mijn voorbijgaan: "Noesrani akhor! weer een van die christenen!" wat een manier is, om hun minachting uit te drukken, in geheel Marokko in gebruik, als men een Christen ontmoet. Een weinig hooger in de hoofdstraat geeft een kleintje van misschien drie jaar mij een stomp tegen mijn kuit. Ik draai mij om: "Nakoelek! ik zal je opeten!" Het kind schreeuwt van schrik en barst in schreien uit.

Toen ik weer thuis was gekomen, wierp ik mijn europeesche kleding weg—eindelijk! Met blijdschap trek ik den kleurigen kaftan aan, om het midden vastgemaakt met een lederen ceintuur, waar dik zijden borduursel op is aangebracht, en hul mij in den haik, die zijn sneeuw witte plooiën om mij hangt en zijn fijn doorschijnend waas. En de dochters van Sidi Mohammed buigen zich boven over het terras, om te zien, hoe ik mijn toilet voltooi op het plaatsje. Waarlijk Sidi Mohammed heeft mij een grooten dienst bewezen, door mij dit toevluchtsoord aan te bieden, hoe onvoldoende het ook moge zijn, en ik ben hem veel verschuldigd, hem die in het geheel geen verplichting aan mij had, en zonder

wiens hulp ik in de open lucht had moeten blijven, of Fez had moeten verlaten, of, wat nog erger zou zijn, had moeten logeeren in de mellah.

Maar om zijn gastvrijheid in het juiste licht te zien, moet men niet vergeten, dat hij mij niet ten zijnent ontvangt, maar in een nevengebouw van zijn huis, in de donkere ruimte, waar de roode zadels waren opgeborgen en die uitzielt in de duistere, overwelfde gang, van de straat leidend naar de plaats van de stallen, zoodat onze wijsgeer met zijn humaniteit de grenzen niet overschrijdt, die hem tot zijn medegeloovigen zullen kunnen doen zeggen, dat hij een Christen een onderkomen heeft gegeven, maar bij zijn paarden. Hij heeft mij nog zelfs niet uitgenoodigd, den drempel van zijn huis te overschrijden en bij hem te komen theedrinken in zijn gezelschap. En toch moet men niet zeggen, dat zijn liefdadigheid niet verder gaat dan de Islam, want de Mohammedanen van hier zouden zelfs dat niet doen, en om zich zonder gevaar te kunnen permitteeren zoo wijsgeerig te wezen, moet deze man als marokkaansch onderdaan wel de beschermeling zijn van een christelijke mogendheid.

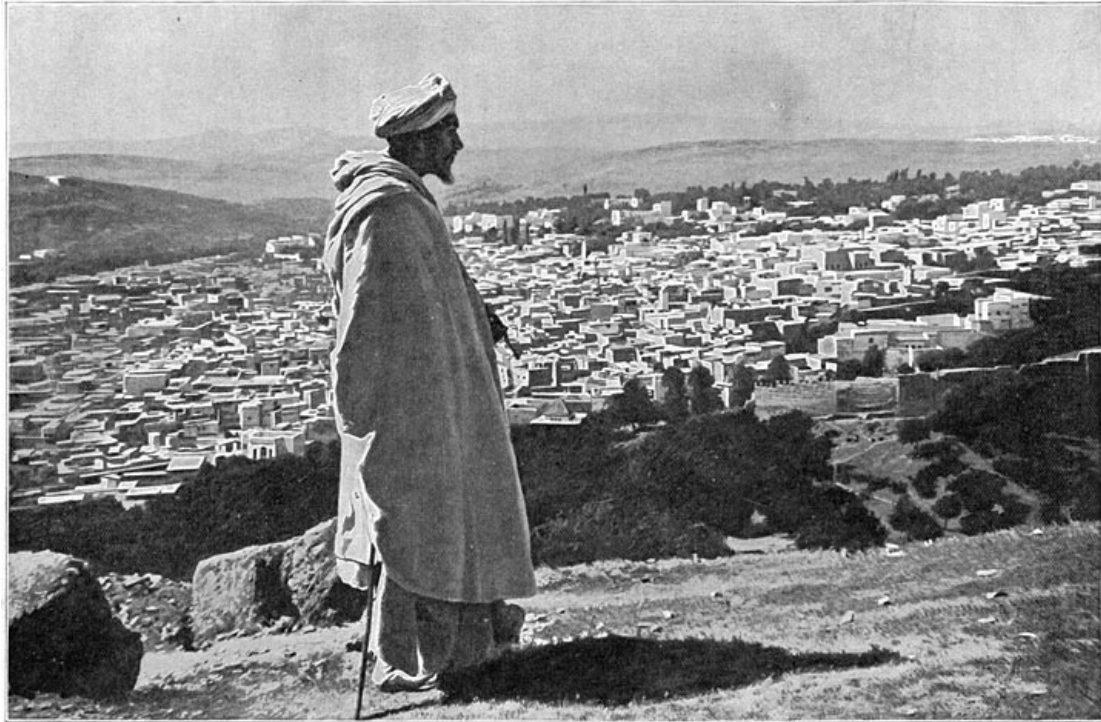
Sidi Mohammed wil, dat alleen menschen, die hij kent en waar hij zeker van is, toegang tot zijn huis hebben en daarom heeft hij mij een anderen bediende gekozen. Hij verzekert mij, dat ik in hem volledig vertrouwen kan stellen. Laat ons het hopen; het is de eigen schoonzoon van den rijken Sidi Mohammed. Wat gaat het wonderlijk toe in de familiën van Mohammedanen! De zoons der rijken zijn vaak gekleed als lieden van zeer geringe afkomst en ze gaan in dienstbaarheid. Toen ik te Marrakesj dejeuneerde bij Sidi Kassem, die meer dan eenmaal millionair is, was degene, die ons bediende en dien ik voor een slaaf hield, de zoon van den gastheer, en aan het middagmaal, dat mij even vóór mijn vertrek werd aangeboden, at diezelfde zoon na ons op de binnenplaats met de muzikanten en bedienden. De zoons van Sidi Abder Rahman, van wie de oudste ongeveer 25 jaar was, aten op de plaats bij de keuken met de slaven. Den eersten dag, dat ik te Rabat was, had die jonge man, die zich een berisping op den hals haalde, omdat hij met een Christen had gepraat, mij het huis van zijn vader laten zien, een der mooiste van Rabat, had mij gezegd, dat hij taleb of student was, en had mij gevraagd, of ik hem als bediende wilde aannemen. De schoonzoon van den rijken Sidi Mohammed heeft gisteren voor mij gekookt, van morgen heeft hij de thee voor mij bereid, heeft een paar piasters als fooi aangenomen, en is tegen tien uur uit het huis van zijn schoonvader gekomen met een bord van geëmailleerd ijzer, waarop zijn ontbijt, dat hij gebruikte in een hoekje van den stal. Hij lijkt zoowat dertig jaar.

De vader wordt over het algemeen in oostersche gezinnen meer gevreesd dan bemind; een grijsaard heeft vaak kinderen van twee jaar en van veertig, oude en jonge vrouwen; de vrouw weet nooit, of ze niet zal worden weggezonden; ze heeft een meester, geen echtgenoot, zooals ook het kind een heer heeft, geen vader. Hoe men ook moge denken over deze overmaat van gezag, en al noemt men dien toestand onrechtvaardig en onzedelijk, het blijft waar, dat in gezinnen, die volgens den Koran leven, dit despotisme het element van duurzaamheid is, de kracht, die maakt dat, ondanks de ontbindende werking van de polygamie, de mohammedaansche maatschappij bestaan kan.

Sidi Mohammed vertelt mij, dat hij overeengekomen is met een Moorsche, dat ze mij te eten zal geven voor drie peseta's en 65 piasters per dag, haar loon erin begrepen; ze heeft, schijnt het, vier jaar lang voor een Italiaan gekookt. Ik veronderstel, dat zij eenvoudig een slavine van Sidi Mohammed is, die als logementhouder, restaurateur en philanthroop een middel heeft gevonden, om zijn beginselen met zijn belangen te vereenigen, en tevens den natuurlijken godsdienst en de algemeene broederschap met zijn semietische instincten, den handelsgeest en de zucht naar winst. Inderdaad worden mij de maaltijden rechtstreeks uit het huis van Sidi Mohammed bezorgd, gedragen door zijn schoonzoon, die mij bedient, de borden wast en de kamer stoft met een ijver, die op een belooning wacht.

Als men van den daldrempel, waarop het Sultanspaleis, Fez-el-Djedid en de mellah liggen, naar Fez-el-Bali afdaald, krijgt men den indruk, in onverwachte diepten van de een of andere kloof te komen, waar de huizen zich ophoopen en zoo dicht staan, dat ze haast de lucht verduisteren. De hoofdstraat, die men volgt, wringt zich langs de steile helling. De winkels en de menschenmassa worden al talrijker, en telkens weer hoort men den kreet: "Balak! Pas op!" Er gaat op zijn grooten muilezel met roode schabrak een ruiter voorbij, gehuld in een haik met zijden strepen of in een wapperenden burnoes, en veel kleine, vlugge ezeltjes onder zware lasten gebukt, zouden u kunnen plat drukken tegen een muur, als ge niet voorzichtig zijt. De menigte wordt zeer dicht, vooral op bepaalde uren in het hart van den bazar, bij Moelai Idriss en in de laantjes onder het traliewerk van wingerd en rieten vlechtwerk. Er is overal schaduw en beweging. Verdiepingen, die vooruitsteken in de straatjes en de hoogte der huizen, die zoo trachten te herwinnen, wat ze aan oppervlakte te kort komen in deze stad, tusschen de bergen ingesloten, maken, dat de zon nooit tot op den grond toe kan schijnen en dat een

goed deel van haar licht onderweg hangen blijft. Wanneer men door de wijk der tuinen opgaat naar den kant van Bab-el-Hadid, lijkt het, of men uit een put komt.

Het panorama van Fez-el-Bali.

Ik ben door den Bab-el-Hadid uit de stad gegaan en ben den weg ingeslagen, die te midden van hagen loopt door de groote tuinen, waar het water murmelt. Beekjes vormen watervallen onder het dichte loof van vijgeboomen en granaatappelboomen. Ik heb één ervan gevolgd langs een pad, dat mij bracht te midden van de tuinen; groote vakken, beplant met munt waarvan men als thee zooveel gebruik maakt, ruiken heerlijk, en de vijgen, de cactussen, het riet, de moerbeiboomen, de citroenen en granaatappelen zijn in zoo groote weelderigheid gegroeid, dat het soms een dicht kreupelbosch is geworden, vooral waar plotseling een kloof zich voordoet. De beek valt er in neer als een waterval, waar men niets van ziet, zoo verborgen is ze onder het gebladerte. Op den achtergrond maken de boomen te zamen een donkere afsluiting, waar men geen soorten in kan onderscheiden. En verder gaat het zoo tot aan de wadi, altijd dat donkere groen, waarin bijna tot aan den top verdwijnt het witte paleis van dien Engelschman, die ondernemend genoeg is geweest, om zich in Marokko te vestigen en er is geworden de kaïd Mac Lean. Daarachter rijst het groote gebergte, welks rossige wanden maar even bedekt zijn door olijvenbosschen en bespikkeld zijn met heiligdommen en graven. Welk een schoon land! Alles schijnt erop gemaakt, om er u gevangen te houden. De begrenzing door hooge bergen, zoo hoog, dat men niet gelooft er overheen te kunnen komen en zoo dichtbij, dat men alleen kan kijken naar wat in de onmiddellijke nabijheid is, geeft den indruk van opgeslotenheid, maar dan in een paradijs van licht en groen en water, waar men alles heeft, wat men wenschen kan.

Doch ik moet nog gaan door de kleine handelsstraten, die van de moskeeu-niversiteit Karoeiyn leiden of van de moskee van Moelai Idriss naar de Bab-el-Gissa.

Dat is aan den anderen kant van Fez. Als men voorbij een moskee is gegaan, waarvan de muren bewerkt zijn in de grootste verscheidenheid van kleuren met die slingers van rood en blauw en geel en groen en goud, die de wonderlijkste figuren vormen en tot rozetten zich vereenigen, daarna een kleinen donkeren stroom is overgestoken, dan de hooge poort heeft gezien, met punten erop van geschilderd hout van een andere moskee, eindelijk dicht langs de poort is heengegaan, blijft er niets anders te doen, dan te bewonderen, hoe Fez zich daar uitbreidt in haar kader van bergen, dan op te klimmen tusschen de graven tot den top van een versterking, waar de laatste stukken muur van een paleis bezig zijn te vervallen. Daar ligt de geheele stad in haar smal en diep dal en bedekt een verbazende oppervlakte, van daarginds, die groene vlek van tuinen bij het dal der wadi Seboe tot den zeer hoogen drempel, waarop het Sultanspaleis en het nieuwe Fez zijn gelegen.

Enkele paleizen steken trotsch omhoog, als dat van El-Menebbi; dan de rijke woningen van de tuinenwijk; iets meer naar buiten, in zijn park van maagdelijk woud, het paleis van Mac Lean en in de stad de minarets van de moskeeu en vooral de groote daken met groene pannen van Moelai Idriss. Aan mijn voeten

gaan de half ingestorte wallen der stad langs en boven een ravijn, beboscht met olijven en bedekt met aloës, en daarachter verheft zich dadelijk de berg, die de stad als een gordel insluit en als een onoverkomelijke hoogte. Toch bestaat er een uitgang aan den tegenovergestelden kant van den drempel waar het nieuwe Fez ligt. De doorgang namelijk, het diep uitgeholde ravijn, waar Fez-el-Bali zich verschuilt, is open aan de overzij, aan het andere eind van het mooi groene dal der wadi Seboe. Maar het oog dringt dan ook niet verder door, want een gebergte dat nog hooger is, verbiedt voorbij Fez, de stad der droomen, te kijken.

Sidi Mohammed heeft zijn schoonzoon Abbas verboden een dagloon te ontvangen; maar hij zal niet weigeren, als ik hem bij mijn vertrek zal willen betalen, neen, een geschenk in geld zal willen aanbieden. Hij stelt voor den dag dat het mij zal passen, te mijner beschikking zijn eigen muilezel, opdat ik een zijner goederen zal kunnen bezoeken, om van daar te stijgen naar den top van een berg, die van Fez en de omstreken het uitgebreidst panorama aanbiedt. Hij heeft veel grondbezit. Ik zie dikwijls zijn ondergeschikten aankomen, om met hem af te rekenen, en er barsten soms op straat of onder het gewelf der stallen van die plotselinge en heftige gesprekken uit over geld, waarbij elk der partijen een keel opzet van belang. Dat komt toch in Marokko veel voor, zoo'n onverwachte heftige twist, die eindigt zooals hij begon, op eens; men staat er verbaasd van, dat de kijverij opkomt en verdwijnt zonder reden, naar het schijnt, maar altijd is er dan quaestie van geld.

Gisteren morgen kreeg een rijke fazi, inwoner van Fez, dien ik bijna elken dag voorbij zie gaan op zijn grooten ezel, met een roode schabrak gedekt, het aan den stok met een slecht gekleed persoon over geld. Men zou, als men hen zag en hoorde, meenen, dat zooveel vijandschap op niets anders kon uitloopen dan op een vechtpartij; maar het loopt altijd nog al gauw en goed af.

Ik ga met Mansoer weer naar boven en hij brengt mij nu ten zjinent. Daar het feest van Moelai Idriss aanstaande is, den schutspatroom der stad, ontmoet men overal troepen straatjongens, die bedelen om geld te krijgen voor het offeren van kaarsen en ossen; sommigen loopen door de straten, anderen staan op post bij de kruispunten der straten, en allen vallen de voorbijgangers lastig. Hoe hooger men komt naar Fez-el-Djedid, des te warmer wordt het; de hitte wordt overstelpend tegen de hooge muren der keizerlijke tuinen, der kasbahs en paleizen; zij vloeit vrij uit in de straatjes van Fez-el-Djedid, door lage muren ingesloten; de huizen staan er verder uiteen en zijn kleiner; ze hebben slechts één verdieping en de bewoners zijn arm; de rijke fazi's houden liever een zekeren afstand tusschen den Sultan en hun eigen huizen, want ze weten, dat zeer hooge muren wel schaduw geven, maar ook in de schaduw stellen.

[127]

Mansoers huis bestaat uit een kamer en een binnenpleintje. Hij stelt mij zijn wettige vrouw voor, die in chronologische volgorde de negentiende is; zij draagt over het witte onderkleed een donker violetten kaftan, die korter is; daarover een oranje kaftan, nog korter; dan een feradja van mousseline; een oranjezijden doek bedekt het hoofdhaar, dat op den rug neerhangt in twee lange, dikke vlechten, met zijden draden doorvlochten. Ze heeft mooie, amandelvormige oogen, een zeer ovaal gezicht, een rechten neus, een mond, die wat te groot is, een blauw tatoeagetje op de kin en nog een tusschen de wenkbrauwen, kleine voeten, ondanks het gebruik van sandalen, met de nagels door henneh rood gekleurd, juist als de nagels der handen.

Mansoer heeft mij al eens gezegd als waarschuwing tegen een van zijns gelijken, Achmed geheeten, van wien ik eenige diensten heb aangenomen en wiens mededinging hij vreest: "U zou uw portemonnaie niet moeten laten liggen onder het bereik van zijn hand." Achmed, dien ik dien namiddag ontmoette, en die ten aanzien van Mansoer van dezelfde gevoelens is vervuld, heeft er plezier in, mij te vertellen, wat hij misschien maar heeft bedacht uit jaloezie, maar wat hij zegt van Abbas te hebben, den schoonzoon van Sidi Mohammed: "Laat dien meneer (dat was ik) niet alleen buiten de stad gaan met Mansoer. Mansoers naam is niet al te goed bekend; hij gaat niet voor fatsoenlijk door; men houdt het ervoor, dat hij in den grond van zijn hart Christen is gebleven, dat hij mogelijk voor spion speelt, en er zijn er, die hem, als ze hem op een eenzame plek ontmoeten, een kogel konden geven en een anderen op zijn metgezel richten."

Arme luidjes, die ontkend hebben, die men ontkent en die zichzelf negeeren! Het is iets merkwaardigs, die minachting der Mohammedanen voor degenen, die tot hun geloof overkomen; hun godsdienst plaatst hen in een zoo angstvallig gesloten maatschappij, dat men, om er werkelijk in te worden toegelaten, al heel wat kwartieren van godsdienstigen adel moet kunnen aanwijzen. Deze geest heerscht wel het meest onbepert in die middelpunten van dweepzucht, Stamboel, Damaskus, de wijken van Kaïro dichtbij El-Ahzar en Fez. Het is een versterkte vorm van den haat tegen de Christenen. Hoe diep voelt men dien haat in Fez, dien haat, die alleen door de vrees voor de legers van Europa in bedwang gehouden wordt! Als die vrees niet bestond en hen niet dwong zich verstandig te gedragen,

zouden wij nog minder goed worden behandeld dan de Joden, waarvan ze niet weten, dat ze hen eigenlijk niet noodig hebben.

De Joden worden in het voorbijgaan beleedigd; gisteren is er midden op de markt op een van hen gespuwd; te Rabat heeft een sjerief een jood met de karwats doodgeslagen, omdat hij hem durfde aankijken, en als de straatjongens langs den muur van de mellah loopen, gooien ze er steenen over en roepen: "Ya! ihoedi's! weg met de Joden!" Ons zou men zeker en stellig vermoorden. Ze hebben hier in Fez een afschrik van den Christen. Daar bij hen de godsdienst alles regelt, tot de kleine bijzonderheden der kleeding, het knippen van baard en haar, zou mijn snor, die niet op zijn Arabisch is gefatsoeneerd, mij in gevaar kunnen brengen, omdat ze er dadelijk mijn godsdienst aan herkennen. Nergens heb ik de minachting zoo groot gevonden en de achterdocht zoo sterk.

Toch ben ik twee of drie keeren eerbiedig gegroet geworden met den Salam, die de godsdienstige groet is, en gisteren, toen ik voor een winkel stilstond, zei een fazi: "Dat is een Christen!" tot een van zijn vrienden die antwoordde: "Ik zweer je, dat het een Arabier is!" Maar dat is een groote uitzondering. Elk oogenblik hoor ik bij mijn voorbijgaan zeggen: "Noesrani, een Christen," en van morgen nog hoorde ik de minachtingsformule: "Noesrani wahed akhor! Weer een van die Christenen!" Telkens ook gaat een man of een kind mij voorbij en keert zich een paar passen verder om, mij in het gelaat kijkend. Ze durven alleen onbeschaamd zijn op die wijze, want ze houden zich dadelijk stil als men op hen toetreedt, of loopen snel weg. Ze hebben al de lafheid van de Arabieren, en als alle goede Mohammedanen voelen ze tegenover iemand, die de allures van een meester aanneemt, in zich een slavenziel. "Wees zalvend tegen den schurk, en hij geeft u een por; geef den schurk wat hem toekomt, en hij zal u vleien!" Dat is waar in alle landen en bij alle rassen, want het is algemeen menschelijk. Maar sommige trekken, die essentiëel zijn in de natuur van den mensch, worden niet in gelijke mate aangetroffen bij alle menschen. De geïslamiseerde Oosterling is zeer beslist de schurk, dien men een por moet geven. Hij heeft enkel eerbied voor kracht, hij buigt zich enkel voor wie hem slaat. Hij kan alleen dienen of gediend worden, en hij neemt tegenover u de houding van den meester aan, als gij die niet van te voren voor u hebt opgeëischt.

Zijn godsdienstig gevoel weerstreeft die gevoelens niet. Het scheidt een nauwe broederschap onder de mohammedaansche geloovigen en een onuitroeibare vijandschap tusschen dezen en de niet-Mohammedanen. Die godsdienst legt het hem als plicht op, het geloof in den Profeet te verspreiden en de overlevering leert hem, dat de propaganda door den oorlog alleen in staat is geweest, dat geloof uit te breiden en zijn gebied te verruimen. De Mohammedaan put zijn trots uit die overtuiging, uit de meening, dat hij alle waarheid in natuurlijke en bovennatuurlijken zin bezit, dat er noch wetenschap noch beschaving is, die boven zijn wetenschap en zijn beschaving staan, en dat, zooals hij van den hemel zeker is, ook het uur zal slaan dat de geheele aarde hem zal toebehooren.

De herhaalde fnuiking, die de aangeboren trots der Mooren door de zegepralen der europeesche legers heeft ondergaan, is niet in staat die hoop der toekomstige zegepraal uit hun hart te verdrijven. Het is enkel, dat de vervulling nog wat wordt uitgesteld. De Mohammedaan krijgt alleen de bewustheid van een tijdelijke minderheid, en voor het oogenblik niet bij machte om slagen toe te brengen, schikt hij zich erin, te wachten. Als hij door zijn belang of door de omstandigheden genoodzaakt is, met een van ons in betrekking te treden, weet hij zich zijn plicht der gastvrijheid te herinneren; hij zal er misschien behagen in scheppen, de gratie ten toon te spreiden, waar zijn ras prat op gaat bij de ontvangst van vreemdelingen, en zoo zal de overmaat van lof en de betuiging van vriendschap niet voor zijn ziel den bijsmaak van een list, noch voor zijn mond dien van een leugen hebben. Maar als hij vrij blijft, alleen te luisteren naar de ingeving van zijn geloof, houdt hij zich liefst op een afstand van diegenen, die zijn geloof niet deelen. Hij herinnert zich, dat de Koran hem zegt, geen gemeenschap te onderhouden met de Christenen, de Joden en de Heidenen, hun nooit te geven noch zijn zoons, noch zijn dochters, nooit iets aan hen verplicht te zijn, en hen niet tot zijn vrienden te maken; hij sluit zich op in zijn huis, in zijn wijk, hij zoekt een schuilplaats in landen, die nog niet door vreemden zijn bezet, en met zorg houdt hij van den heilig gebleven grond en van den drempel van zijn huis diegenen verwijderd, die hij ongelovigen noemt en die hij minacht en haat.

Mijn bezoek bij El-Mokhri, den hoogen dignitaris.

Wanneer men dat alles niet vergeet, zal men zich kunnen voorstellen, met welk oog de Mooren den vreemdeling aankijken, die door de eenzame vlakten van Maghreb is heen getrokken, die de oude muren van Fez binnengegaan is, de heilige stad van Moelai Idriss, en die nu in de straten van de heilige stad, in de onmiddellijke nabijheid der moskeeën, opgericht door de veroveraars van Afrika en Spanje, in de buurt van de vereerde graven hunner heiligen, is als een aanhoudende uitdaging, een voortdurende heiligschennis! Zullen ze in bedwang gehouden worden door den eerbied, dien hun godsdienst eischt voor de gasten. Maar dit is geen gast! Wie heeft hem veroorloofd hier te komen? Welke geloovige zou de stoutheid hebben gehad, hem onder zijn dak te ontvangen, in de hoofdstad zelve der sultans, zoon van de dochter van Mohammed, en zoo een der heiligste steden van den Islam te ontheiligen, Fez, de duizendjarige, gesticht door Idriss, groot geworden rondom diens graf?

[129]

Fez-el-Djedid, het nieuwe Fez.

Zoo de Mooren zich geweld aandoen, om den koenen reiziger zijn gang te laten gaan, is dat, omdat de hoofden hun bevolen hebben, nog een weinig te wachten; want de tijd moet komen, waarop de Islam zijn zegetocht zal hervatten, die een oogenblik is opgehouden. Als de Christenen werkelijk sterk waren, ze zouden al sinds een aantal jaren in Fez zijn, dat maar enkele uren van de grenzen is gelegen!

Zooals een notabel ingezetene mij zei: "Wij hebben noch geld, noch kanonnen, noch fortten, weinig soldaten, zonder tucht, soms zonder geweren en vaak zonder patronen; maar wij hebben God, en met zijn hulp zullen wij alle Christenen in zee werpen!"

Inwoners van Fez.

Ook worden ze door niets anders in toom gehouden tegenover den reiziger, die onder hen verkeert, dan door een restje van voorzichtigheid en geduld; ze houden zich in, om niet toe te slaan en ze laten niet na, te beleedigen. In den loop van mijn wandelingen ga ik vaak over een pleintje, waar bijna den geheelen dag voor een klein tafeltje eenige straatjongens staan, die voor Moelai Idriss giften inzamelen. Toen ik, als alle voorbijgangers, gevraagd werd, had ik dadelijk den eersten keer geantwoord met een krachtig: "Neen, volstrekt niet!", dat hen terstond deed zeggen: "Dat is een Christen!" En toch, telkens als ik weer passeerde, gingen ze voort, en altijd weer te vergeefs, mij lastig te vallen met hun verzoeken. Vandaag nog vraagt een van hen: "Een piaster voor Moelai Idriss?"—"Nee!" En pas ben ik een paar passen ver, of hij roept mij een der gewone scheldwoorden na: "Ya! carra! Eh! poe!" Ik draai mij om dreig hem met een klap; hij bergt zich zoo snel mogelijk

in een naburig huis, waar de deur half open stond.

Ik kan dan ook geen geloof schenken aan hun betuigingen van vriendschap. De portier van Sidi Mohammed noemt mij nooit anders dan "consul". Zijn schoonzoon Abbas, die mij sinds ik als Arabier gekleed ben, betitelt met den voor een Christen zeer aannemelyken naam van Abdallah, dat is "dienaar des Heeren", laat mij door Achmed zeggen, dat hij in mij een vriend ziet, dat hij mij behandelt als zijn eigen broeder, en dat hij mij in zijn hart gesloten houdt. Maar ik meen te hooren, als hij tot de burens spreekt, dat er sprake is van een armen Christen, dien men uit liefdadigheid heeft opgenomen, en dat kan niemand anders zijn dan ik.

Op een morgen bracht Abbas mij buiten de stad door den Bab-el-Djedid, waarlangs een riviertje stroomt dat half verborgen is onder een overvloed van groen. Als men de tegenoverliggende helling van den berg beklimt, heeft men het gezicht op een deel der stad met haar terrassen achter een heuvel, bedekt met het dichte plantenkleed der tuinen; men hoort het water ruischen onder de boomen, men ziet het dichtbij slapen op de steenen bedding en in rietalcoven. En daar, waar men de witte stad kan zien en het donkere groen, wordt men tegen de zon beschermd door groote olijven.

Na over de wadi te zijn gegaan, die stroomt in de wijk, gebouwd achter het huis van Sidi Mohammed, hebben wij den Bab-Sidi Boe Djida bereikt, waarachter en tot aan het dal der Seboe zich de tuinen uitstrekken. Wij zijn een ervan binnengegaan, die toebehoort aan een vriend van Sidi Mohammed; het is een dicht bosch van pruimeboomen, citroenen, vijgen, appel-, moerbeij- en granaatappelboomen, en daar de grond plotseling daalt, lijkt het, of men in een diep ravijn neerziet, waarin de wadi stroomt tusschen de boomgaarden. De andere kant rijst steil op, vormt een hoogte, met olijven beplant, en daarna heft een groote berg zijn rotsen ten hemel. Er wordt onder de boomen aan de helling van het dal een touwen mat uitgespreid; ik spreid mijn zitkleedje van roode wol, mijn lebda uit; er worden vruchten gebracht en we nuttigen het maal, al kijkend naar het weelderige groen, de schoonheid der bergen en van den hemel, en luisterend naar het gezang van den stroom en den wind.

Den volgenden morgen ben ik al vroeg geklommen naar den Bab Fetoesj. Een klein kerkhof ligt binnen den muur; een groot erbuiten op de helling van den berg tusschen twee olijvenboschjes.

Steeds had ik het uitzicht op Fez-el-Bali, het oude Fez, dat een opeenhooping is van terrassen op een steile helling. De versterkingen zijn in een vervallen staat, gespleten en gescheurd, niet veel meer dan onvoldoende afsluitingen. Maar daar deze kant naar Taza kijkt, van waar de Rogi wel zou kunnen komen, heeft men er over een lengte van ongeveer 200 meter herstellingen aangebracht. In omgekeerde richting den weg afleggend van den vorigen dag, ben ik gedaald naar den Bab-el-Djedid, nu en dan stilstaand onder de olijven; telkens weer ontrolde zich een ander gedeelte van Fez aan mijn oogen, nu eens tusschen een ouden toren en groote rietpluimen, dan door de boomen heen, eerst dichtbij, dan verder af, witter, lichtender, aan het eind van dit dal, waar de boomen zoo dicht opeen

staan, dat ze een groote zwarte vlek vormen. Maar in plaats van de stad binnen te gaan door den Bab-el-Djedid, ben ik buiten om gegaan tot Fez-el-Djedid en wel tot de poort van de mellah of jodenwijk. Daar tegenover, op een hoogte, is de mehallah of het leger van den Sultan gekampeerd, gereed om slag te leveren aan den rogi, als hij tot daar zou durven doordringen. Er zijn tenten voor 300 man: maar men heeft slechts 150 kunnen samenbrengen, en de helft heeft maar een geweer.

Onder mijn ontbijt is er een heftig dispuut geweest tusschen Abbas en Ibrahim, den kleinen bediende van Sidi Mohammed; ze hebben, ik weet niet wat erge scheldwoorden gewisseld en langdurige verwijten op den heftigsten toon; hun stemmen waren te luid voor de plaats binnen de muren, en ze stegen op tot het terras van het huis van Sidi Mohammed en drongen tot in zijn vertrekken door, waar andere stemmen zich in den strijd mengden. Toen al die verwenschingen uitgestooten waren, vertrouwde Abbas mij toe, dat Ibrahim een arami, een bengel was en dat hij, zoo jong nog, reeds een dief was, een serraq. Toen vroeg hij mij een doero, om een zilveren dolk te laten repareren, dien ik in de stad gekocht had den vorigen dag: "Het zal vandaag nog gebeuren, en ik zal er al den tijd bij blijven, zoolang de man eraan werkt; dat is veiliger."

Mijn namiddag gaat voorbij buiten de stad, in den omtrek van den Bab-el-Gissa, in de schaduw van een graf. Ik heb mijn lebda, het tapijtje, uitgespreid; op den aschkleurigen grond maakt het een vierkant van rood; ik heb mijn muilen van geel leër uitgetrokken en leg mij neer, zoodat de witte haïk er mooi op uitkomt evenals de feradja, waar de oranje kaftan doorheen schemert. De oude vervallen vestingwal rijst naast mij omhoog; daarbinnen staat een hooge minaret, en tusschen twee slanke palmen de fraaie woning van den oud-vizier van Moelai Hassan, den vader van den tegenwoordigen Sultan; daar verder het lage gedeelte van Fez-el-Bali te midden van den dichten plantengroei der tuinen. Die leggen een lange streep van groen tot aan het dal der wadi Seboe, en rondom wat ik zie van de stad en de tuinen, verrijzen de bergen zeer hoog met hun steile hellingen, waarop de olijvenboschjes een zilveren glans aanbrenge. Naarmate de zon daalt achter de hoogte met de graven, komen menschen uit de stad en gaan tusschen de graven zitten in de schaduw der opstaande steenen; ze kijken naar de bergen en de kloof, waar de stad uit het gezicht verdwijnt in de duisternis, ze praten zeer zacht en droomen. Toen het volkomen donker was, gingen velen bij de muren zich neerzetten tegen holten in de wallen, en er worden kleine, geïmproviseerde koffiehuzen in de open lucht opgericht, waar negers, die waterdragers zijn, den drank te koop bieden, terwijl een verteller oude verhalen opdischt.

Des avonds ga ik in mijn kamertje zitten. Mohammed komt in zijn witten tulband, hemelsblauwe jas en gele broek, vaak niet ver van mij verwijderd, met zijn burens, vrienden en bedienden een praatje maken. Dezen avond is hij er al tweemaal geweest met iets gewichtigs in zijn houding; hij is weer naar zijn vertrekken gegaan, en daar brengt zijn stem door de muren heen den klank van een twist tot mij, van een grooten toorn; langen tijd gaat hij aan als een woedende; dan op eens is alles stil, en hij komt weer onder den doorgang bij mij zitten, om van de melk te proeven, die Abbas voor mij laat koken met een kruid, dat wel wat op thijm lijkt of op lavendel, en waarvan hij, als alle Marokkanen, veel houdt.

Na het eten, terwijl ik alleen ben, komt de portier bij mij en zegt zeer zacht: "Weet u wel, dat Abbas u bestelt? Hij heeft gezegd, dat de herstelling van den zilveren dolk een doero heeft gekost; maar ik weet van Sidi Mohammed, dat ze maar drie peseta's heeft gekost; hij vraagt u om een peseta, om melk te koopen, die een halve peseta kost. Den vorigen dag had hij met den koopman afgesproken, dat deze u vijftien doero's zou vragen voor de haïk, die Sidi Mohammed voor u heeft laten koopen voor twaalf en een halven doero, en vier-en-twintig doero's voor den dolk, waarvoor Sidi Mohammed twintig heeft betaald."

Abbas, nu ziet ge het, Abbas is een keddab, een leugenaar! Het is in dit land een wedstrijd, wie zijn medemensch van de ergste misdaden zal beschuldigen. Als de muildieren uit den stal konden spreken, wat zouden ze mij dan te vertellen hebben van den portier?

Bij het aanbreken van den dag gaan we in den tuin, dien een vriend van Sidi Mohammed in de stad bezit. Abbas en Ibrahim, die verzoend zijn, dragen een kussen, tapijten, steenkool, thee, suiker, den theepot, glazen en een blad. We loopen door eenige donkere straatjes, gaan over de wadi, waar veel molens overheen staan, en we stijgen tusschen de muren tot den boomgaard van den vriend van Sidi Mohammed. De boomen groeien er in volle vrijheid en zijn beladen met pruimen en appelen, terwijl citroen- en granaatappelboomen hun schaduw ondereenmengen door den overvloed hunner doorengestregelde takken. De tapijtjes worden op den grond uitgespreid, en ik strek er mij op uit, met een

kussen onder den elleboog en denk aan den tuin van thuis, die nu zoo ver is. Om kwartier over twaalf hoor ik geschreeuw, dat van boven komt uit de stad, en ik kan de naastbij zijnde stem onderscheiden: "Allahoe akbar! God alleen is groot!"

Dan gaat Abbas naar huis, om het ontbijt te halen, dat hij brengt in een rieten mandje met een hoog kegelvormig deksel. En we hebben er nog den ganschen namiddag doorgebracht. De zon had haar loop vervolgd, en wij zochten een andere plek onder de citroenboomen bij een paar hooge vijgenboomen, waar een beekje onder door vloeit. Van tijd tot tijd maken Abbas en Ibrahim een wandelingetje door den tuin, plukken vruchten, brengen ze aan mij, en zetten de thee, waarna ze zich gaan uitstrekken en inslapen. Vier uur! Uit de hoogte en de verte klinken kreten van "Allahoe akbar!" Dan hoor ik niets meer, en daar Abbas en Ibrahim aan het plukken zijn, ben ik geheel alleen onder de boomen op het gras en denk weer aan den verren tuin van bij ons thuis.

Op een dag zei Sidi Mohammed tot mij: "Als gij mijn ezel wilt nemen en tot aan de vlakke van de wadi rijden, zult gij er de Engelschen polo zien spelen. Dat is een prachtig gezicht."

Dus bestijg ik den muilezel en rijd de hoofdstraat op, voorafgegaan door den kleinen Ibrahim op een ezeltje gezeten, en voortdurend roepend: "Balak!" om de voetgangers te doen uitwijken, die staan te dringen vóór de winkels en den weg versperren. En nadat geheel Fez in de lengte is doorgereden, verlaten we de stad door de poort Bab-es-Segma, vlak bij de muren van het keizerlijk paleis, de poort, waar men door binnen gaat, als men van Tanger, Larasch of Rabat komt. Op eenigen afstand van de muren, op de effen vlakke, geven zich een tiental eilanders aan hun geliefde sport over in de buurt van de wadi Fez. Rijke Arabieren, per muilezel aangereden, hebben schik in het kijken naar het spel, waar goede ruiters en goede paarden voor noodig zijn. Ik vind het alleen belangwekkend, om eens weer voor de zooveelste maal op te merken, hoe de Engelschman, waar hij ook zij, steeds zichzelf blijft en hoe hij anderen slechts erkent, om hen te beheerschen of zich van hen te bedienen. Zij gaan naar Fez om polo te spelen, naar den Atlas om te jagen, naar den Himalaya om van de koelere temperatuur te genieten, naar Athene als einddoel van een kruistocht door de Middellandsche zee, en elders, als er maar wegen zijn, om een automobiel te laten loopen.

De nadering van het feest van Moelai Idriss brengt luidruchtige optochten naar de stad. Gisteren reeds is tegen den middag een os, gevolgd door muzikanten en voorafgegaan door dansers, die al dansend gewerschoten losten, gebracht van Fez-el-Djedid naar de moskee van Moelai Idriss. Op den bepaalden tijd verdrong zich een dichte menigte in de smalle straat, die de hoofdader is voor het verkeer in de seek of bazar. Tusschen Karoeiyn en het wegje, dat verboden terrein is voor de Christenen, en aan welks einde men met haar bekleeding van veelkleurig porselein de groote poort van Idriss kan onderscheiden en de zonnige ruimte van het plein ervoor, is het een opeenhooping van tulbanden, djellaba's, haïks en burnoes. De kooplieden buigen zich over hun uitstallingen, en de vrienden voegen bij de koopwaren de onverwachte toegift van hun tarboesjes en tulbanden; anderen zijn geklommen bovenop de huizen, en er is een geregelde opklimming van hoofden tusschen den hoogen rand van den muur en het rieten vlechtwerk, dat de straat overdekt.

Dan hoort men zingen met begeleiding van handgeklap, en in twee rijen komen mannen aanspringen, terwijl ze zich met de handen een weg open houden tusschen de massa nieuwsgierigen in de smalle straat, en onder het zingen ook nog in de handen klappen in een vaste maat.

Kort daarna komt er een tweede groep, voorafgegaan door mannen, die een salvo van gewerschoten doen losbranden; achter hen wordt een groote waskaars gedragen als offerande aan den schutspatroun der stad. Uit de winkels en van de straat worden blikken naar mij geworpen, vijandige blikken, die onrust verraden over de aanwezigheid van den Christen... Weer gewerschoten, mannen, die dansen en zingen en een os naar het heiligdom drijven. Eindelijk komen de Aïssaœia's, die vooruitreden en een kring vormen, onder aanhoudend geroep van: "Allah!" Ze springen en draaien en wringen zich, opdat de vervoering moge komen. Hun haren wapperen in den wind, hun oogen staan wild en de tamtam, zoowel als de doedelzak maken lawaai, om hun geestdrift aan te vuren. Achter hen verspreidt zich de menigte.

Sedert ik bij Sidi Mohammed woon, is er een stille strijd aan den gang tusschen Mansoer en mijn bediende Abbas, om zich van mij meester te maken. De een heeft zich zoo lang mogelijk onmisbaar willen maken, door een boodschap, waar haast bij is, of den aankoop van een dringend noodig voorwerp uit te stellen. De ander heeft al dadelijk geprobeerd, den eersten eruit te knikkeren. En daar het "geschenk" evenredig zal zijn aan de bewezen diensten, heeft Abbas het zich tot taak gesteld, er mij te bewijzen van den morgen tot den avond, en ik kan mijn hand niet uitsteken naar eenig voorwerp of een beweging maken, als wilde ik mijn

djellaba van den kapstok krijgen, of hij komt op mij toe en dwingt mij zijn gezelschap op voor de wandeling.

Den eersten keer verklaarde ik kort en goed, dat ik van plan was alleen uit te gaan. Hij nam een beleedigde houding aan en zei, dat hij meer was dan een bediende, namelijk een vriend. Daarna liet hij zijn schoonvader tusschenbeide komen, om mij te beduiden, dat ik alleen gevaar zou loopen. Maar hij kwam te laat met zijn waarschuwing, want ik heb nu langzamerhand al wel geleerd, hoe de vreemdeling op reis wordt geëxploiteerd. Maar om zijn eigenliefde te sparen, heb ik het besluit genomen, hem nu en dan te verdragen of, als ik kan ontsnappen, het op een geschikt oogenblik te doen. Zoo gaat hij dien dag na het ontbijt naar huis, om zijn middagdutje te doen, denkend dat ik, als de andere dagen, thuis zal blijven, om te schrijven gedurende de warme uren. Maar ik heb achter zijn rug de plaat gepoetst. Ik ben de donkere straatjes ingegaan, heb de bochten gevolgd, ben over de soeks geloopt, tusschen de hooge muren der burgerhuizen, ben de wijkpoorten door gegaan, voor kleine moskeeën langs, waar fonteinen klateren over het steenmozaïek der pleintjes en, na meermalen gearzeld te hebben, welken weg ik moest inslaan, ben ik toch ten laatste bij de Bab-el-Djedid uitgekomen.

[132]

Die voert naar een en corniche loopenden weg, en boven de rivier is er een groote, open boog in den wal, begroeid met afhangend groen. Ik ben in de schaduw gaan zitten, bij de wadi, die een waterval vormt en waar de beboschte hellingen der tuinen heen afdalen. En ik keer terug langs den ingewikkelden weg van de smalle, bochtige straatjes door de stad. De hooge, zwart geworden muren zeggen niets van wat ze omsluiten; de lage, breede deuren, met spijkers beslagen, verdedigen goed de geheimen der woningen; men kent alleen de woningen der machtigen aan de soldaten, die er voor gezeten zijn met de bedienden, op rieten bankjes, en die der rijken aan den eigenaar zelve, die op den drempel zich ophoudt, gehuld in zijn haïk en in de straat kijkend naar de voorbijgangers. Wat moet men oppassen, dat men niet vuil wordt! Ondanks de grootste zorg kan men het niet altijd vermijden in deze stad, waar de weelde bestaat in zeer lichte en witte weefsels, en waar de straten u ieder oogenblik dreigen met de aanraking van pakjesdragers, muilezels, zakken en pakken en het opspattende slijk van een te overvloedig besproeide straat. Thuis gekomen, trek ik mijn djellaba uit en hul mij in mijn mooie haïk van licht mousseline met rijke zijden strepen, en ik stap er weer op uit naar de laantjes van de soek, waar ruiters en lastdieren niet mogen komen, en waar men dus in de volte alleen een duwtje kan oploopen.

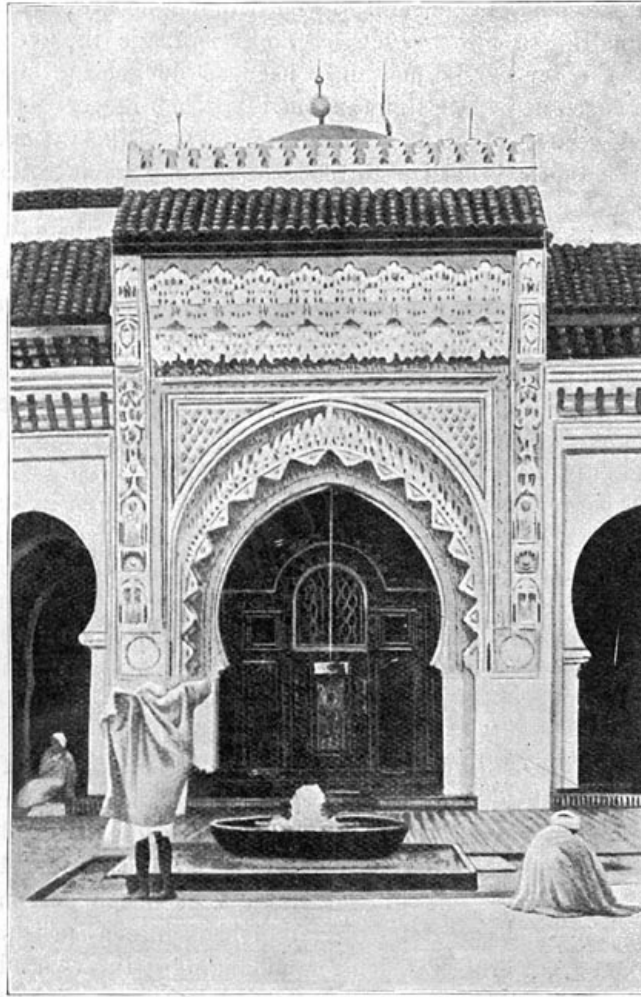
De Oeïd stroomt door de wijk achter het huis van Sidi-Mohammed.

Het is het uur waarop alle winkels, die zoo laat openkomen en zoo vroeg gesloten worden, op klanten wachten. Dichtbij de poorten van Karoeiyn zitten, in hun kleine hokjes genesteld, de rijke adoels of notarissen, wier kaftans, hemelsblauw, oranje, wijnrood, bleekgroen of lichtbruin, heenschemeren door de wazige draperie van de zijdezachte haïks, bezig met eenige schrifturen of pratend met een klant; nu en dan wisselen ze met een vriend, die onverschillig op hun tafeltje staat te leunen, een praatje of wel ze zitten lui te droomen. In de winkelstraat van de muiltjes word ik aangeropen door een koopman, die Egyptenaar is en uit Kaïro is gekomen, om hier handel te drijven. Hij klaagt mij zijn nood, dat hij zoo verlangt naar de groote stad met haar rijkdommen en haar drukte, haar groote moskeeën, haar rivier en haar woestijn. Als ik mij maar voldoende verstaanbaar kon maken, zou ik met hem instemmen en er hem ook op wijzen, hoe in zijn Oosten van Damaskus en Kaïro de arabische kunst nog levende is, terwijl ze hier totaal in verval is.

De mozaïeken van aardewerk, de versieringen van pleisterwerk in kleur, en voorts tapijten zijn zoo ongeveer de eenige weelde in de woningen, en die faïences zijn niet anders dan de azulejo's uit Valencia; ze zijn ingevoerd uit Spanje, waar die industrie nog wordt uitgeoefend, zooals ze door de Mooren is in het leven geroepen en waarvan hun afstammelingen het geheim verloren hebben. De geciseleerde zilveren dolken, de luxe-geweren, de zilveren wierookvaten, de zilveren odeurflacons, dat wordt niet meer gemaakt. Het publiek, zowel als de kooplieden, stellen er enkel prijs op, bij verkooping nog eens een goeden slag te slaan en zoo de mooie en oude voorwerpen machtig te worden, door de bezitters te koop aangeboden. En dan ziet men er nog geen reukvaten of odeurflacons, want die zijn al in langen tijd niet meer gemaakt. De fleschjes voor rozenwater zijn wel van mooien arabischen vorm, maar van wit metaal en uit Europa ingevoerd; de reukvaten, sierlijk om te zien, maar van grof bewerkt koper. En de soeks zijn overvuld met onze goedkope waren, onze bazar-artikelen, die den smaak spoedig bederven. De Mooren koopen ons de glazen af met gouden en bonte versierselen, die men wint op kermisloterijen, ons vaatwerk van geëmailleerd ijzer, onze blikken dingen, onze petroleumlampen voor de keuken en onze goedkope gewezen stoffen. Toch maken ze nog in den ouden trant koperen kandelaars, leemen vaatwerk, en schotels en borden van aardewerk, waarvan de vormen wel origineel zijn en waarvan de oppervlakte bedekt is met grofblauwe figuren.

Ik ben thuis gekomen met een koperen reukvat, dat ik drie dagen geleden had

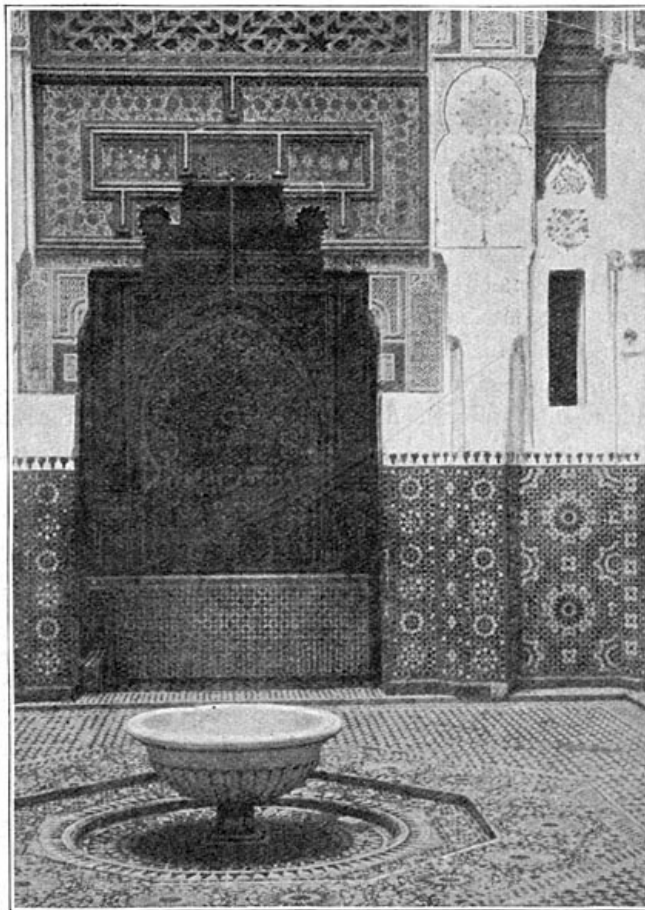
besteld. Op de gloeiende kolen heb ik een stukje sandelhout gelegd, en mijn kleeren heb ik er boven gehangen, dat ze den geur zouden aannemen. Sidi Mohammed snuift dien met blijkbaar welbehagen in, dan haast hij zich naar huis en brengt mij oranjewater, opdat ik er mijn baard mee besproeie en mijn haar en mijn handen, mijn gezicht, mijn kaftan, mijn feradja, mijn djellaba en mijn haik.

In de Karoeyn-moskee.

Sidi Mohammed, die beginselen heeft omtrent recht en broederschap, heeft een eigenaardige manier om ze in praktijk te brengen. Bij voorbeeld:

Des avonds tusschen acht en tien uur is er een heele opschudding in het huis van Sidi Mohammed, ontroering onder de bedienden, veel gaanden en komenden, geroep en geschreeuw! Om tien uur komt de goede man bij mij in het hemelsblauwe vest en de blauwe broek, met een opgezet gelaat, rood onder de witte muts, schitterende oogen en lachenden mond: "Komaan, die heeft zijn loon gekregen!... U weet niet, wat er gebeurd is?... Ja, ja, hij heeft er van gelust! tweehonderd stokslagen! die zullen hem heugen!... Het is de zoon van een mijner vrienden; hij komt dezen namiddag bij mij en vraagt mij voor zijn vader hem mijn muilezel te leenen. Dat is goed! Hij gaat heen. Ik onderzoek de zaak. De vader weet van niets. Nauwelijks een uur na het avondgebed komt de jonge man terug! Hij was in de mellah geweest, om een glas anisette te drinken en de mooie jodinetjes op te zoeken; hij had mijn muilezel laten draven en bracht het dier zweetend en blazend thuis,—een beest van zevenhonderd vijftig peseta's!... ik heb hem tweehonderd stokslagen gegeven! honderd voor zijn vader en honderd voor mij! Het zal hem heugen!..." En lachend gaat mijn filosoof heen.

In het geboortehuis van Moelai-Hassan.

Vandaag moet ik al aan de voorbereidselen voor mijn vertrek denken. Ik ga naar boven naar Fez-el-Bali, naar het huis van mijn ezeldrijver en zittend op straat, praten wij over den prijs. Eenmaal het aantal doero's vastgesteld, noodigt hij mij uit om thee te drinken; we loopen over het overdekte plaatsje, waar vijgeboomen boven het vlechtwerk van het dak uitsteken, en zijn vader brengt mij in zijn kamertje. Een ruitwerk van tegels, waar het wit en het groen de hoofdrol spelen, bedekt den grond; door de open deur dwaalt het oog tot de naaste minaret, en daar doorheen stroomen binnen de koelte en het geruisch van de wadi. Als ik op de door de zon verbrande wegen zal zijn, en nog verder in landen, die hij nooit zien zal, zal hij daar zitten op het matrasje, dat op den wit en groenen grond ligt, en door de open deur, door wat wingerdbladeren en een tak van den vijgenboom heen, zal hij, gewiegd door het lied van de wadi, naar de lucht zitten kijken en naar de naaste minaret...

[134]

Het gerucht is in de stad verspreid, dat een Christen in muzelmansche kleding in Karoeiyn zou zijn binnengegaan. Het ware is onwaarschijnlijk. Rondom hun moskeeën houden de fazi's nauwkeurig de wacht; ze zouden niemand dichtbij laten komen, tegen wien ze verdenking koesterden. Het maghzen alleen kan er belang bij hebben, zulke geruchten te verspreiden, die de dweepzucht versterken, om eenig incident uit te lokken, waarvan het mogelijk hoopt, dat het in deze tijden van diplomatieke spanning Europa zenuwachtig kan maken. Het is moeilijk te begrijpen met welk doel een Christen zijn leven in de waagschaal zou stellen, door iets te doen, dat de Mohammedanen als de grootste heiligschennis beschouwen. De begeerte misschien om mooie monumenten te kunnen bewonderen? Maar men kan ze leeren kennen, zonder er den drempel van te overschrijden. De meeste der moskeeën en de schoonste, staan wijd open en laten door het sierlijk open smeedwerk der deuren hun lichte binnenpleinen en donkere booggangen zien. Niet enkel de minarets, die slanke vierkante torens, versierd met veelkleurige steenen, dikwijls in mozaïeken waarin op den voorgrond treden het donkerblauw of smaragdgroen of de onbepaalde tint van turkooizen, ook niet de poorten, bedekt met ornamenten in gebeeldhouwd en gekleurd pleister of de zware deuren met snijwerk in brons bekoren het oog van den voorbijganger; er komt bij: de inkijk op de pleinen met kleine, witte en groene ruiten op den vloer, die vol zijn van het licht, dat aan de zoo smalle straten wordt geweigerd en die omzoomd zijn door de veilige halfschaduw van de booggangen, waar de geloovigen knielen.

De moskee Andaloesia heeft de meest monumentale poort met het rijkste snijwerk; zij is het werk van de andaluzische Mooren, die, uit Spanje verdreven, een schuilplaats gingen zoeken in hun oorspronkelijk vaderland. Maar de grootste en mooiste, als men Moelai Idriss buiten rekening laat, waar niets van te zien is dan een enkele deur, moet zonder twijfel Karoeiyn worden genoemd. Evenals de El

Ahzar te Kairo en de moskee van Cordova, beslaan de bogen een groote oppervlakte; daar ze wit zijn en onbewerkt en gesteund worden door pilaren met vlechtwerk omwonden, kunnen ze niet vergeleken worden met de prachtige der beide mededingsters; maar die missen de glorie van te bezitten het binnenplein van Karoeiyn, dat in nog grooter afmetingen is als het beroemde leeuwenplein van het granada'sche Alhambra.

De ingewikkeldheid der mohammedaansche praktijken van den godsdienst en het groot aantal dagelijksche plichten die deze oplegt om in het openbaar en in gemeenschap te vervullen, doordringen zoo geheel het muzelmansche leven, dat ze van ieder individu iets maken, dat te vergelijken is met een christen-monnik. Het is heel gewoon, de kooplieden in hun winkels, waar ze op klanten wachten, halffluid uit den Koran te hooren lezen. De godsdienstige gedachten vervullen de plaats van alle andere denken, en de godsdienst neemt hun gansche bestaan in beslag. Het is duidelijk, dat in die omstandigheden hun geloof zijn kracht blijft behouden, want de herhaalde oefeningen houden het in wezen en versterken het. Trouwens het denkbeeld van een geloof zonder praktijk, dat de twijfelzucht der vorige eeuw heeft trachten te verspreiden, is een dwaasheid zonder weerga. Een godsdienst kan niet iets geheel innerlijks wezen zoo min als andere gevoelens; ze moeten zich altijd op de een of andere wijze naar buiten uiten, en die uiting is des te zichtbaarder, naarmate de inwendige kracht sterker is. Maar juist de uiting wordt tot gewoonte en onderhoudt de inwendige kracht. Als de innerlijke godsdienst de ware is en eigenlijk die, waar het alleen op aankomt, hij kan toch niet leven en groeien zonder den uiterlijken dienst, die voor het innerlijke is, wat de bast is voor het merg van den boom.

Van morgen gewandeld buiten den Bab-el-Gissa, om afscheid te nemen. Boven van de hoogte, waar de hellingen met graven overdekt zijn, zie ik, evenals een der eerste morgens, neer op de geheele stad die tegen de bergen ligt geleund. Wat heb ik veel naar dien waterval van terrassen gekeken, die in zijn witheid of zijn grijze tinten schijnt te worden tegengehouden in zijn val door de hoge minarets, de oude muren en den onwankelbaren wal der bergen! En ik zag in mijn verbeelding enkele van die stadspanorama's, die zoo bekoorlijk zijn, dat men zijn leven zou willen doorbrengen met ernaar te kijken: Kairo vanaf de moskee van Mehemet Ali; Napels van Pausilippo uit, Damaskus van Salehyié, Stambouel van de Zee van Marmora. En toen dacht ik aan een klein fransch provinciestedje, dat wit is en grijs, dat bergen heeft en een geschiedenis en ruïnen in het groen, en vooral waar mijn eigen geschiedenis zich heeft afgespeeld met die levende ruïnen, waar voor ieder onzer het verleden uit bestaat; en zoo begreep ik, dat voor diegenen, die genoodzaakt zijn te leven ver van een of ander plekje gronds, waar ze hun familie en hun herinneringen hebben achtergelaten, het meest verlokkelijke land een land van ballingschap is.

Fez mag gerekend worden tot de allerbekoorlijkste verbanningsoorden; er is veel verscheidenheid van genietingen voor het oog in de rijke woningen, de mooie moskeeën, de tuinen met stromend water, de olijvenboschjes, de kloven en de zeer hoge bergen, die de stad aan de vergetelheid schijnen prijs te geven.... En in den namiddag ga ik voor de laatste maal naar den Bab-el-Djedid en zet mij neer in het groene dal, waar de rivier vloeit. Op mijn gewone plaats onder de boomen zitten een honderdtal arabische ververs, op tapijtjes in de schaduw rondom hun in haïks gehulde meesters, en drinken er thee. En als het uur van het gebed nadert, wasschen ze zich bij de rivier, zeggen te zamen hun gebeden en verspreiden zich langs de oevers. De wijk der ververs is in de nabijheid van mijn woning en dus kennen de meesten mij en weten, dat ik een Christen ben. Een van hen komt naar mij toe, loopt om mij heen en verdwijnt mompelend: "Arami, vlegel!"

[135]

Thuisgekomen, vernam ik van Mansoer, dat men hem had verteld, hoe ik gepoogd had, des avonds binnen te komen in de laantjes van den bazar, die verboden waren vanwege de nabijheid van Moelai Idriss, en dat een lastdrager mij had tegengehouden, mij met zijn touw had geslagen met de woorden: "Waar wil je heen?"

De straatjes van Fez zijn zoo smal, zoo bochtig, dat men erin verdwaalt als in een doolhof, wanneer men er toevallig bij avond verzeild raakt.

Het straatje, waar ik woon, heet Sbaloeiyet, dat is De zeven hoeken, omdat het zevenmaal een bocht maakt. Ik moet er, als het donker is, tastend mijn weg vinden.

Ik ben bij den consul ontboden, die op den man af tot mij zei: "Het Maghzen heeft een klacht tegen u ingediend wegens schending van een moskee."

Nu was die klacht ingekomen bij alle gezanten en consuls tegen een niet nader aangewezen Christen, die in arabische kleding een moskee zou zijn

binnengegaan; er werd niet bij gezegd, welke moskee, evenmin als de nationaliteit van den Christen was opgegeven. De klacht had zoo weinig beslist betrekking op mij, dat de consul, eer hij mij liet komen, al twee andere toevallig in Fez verblijf houdende landgenooten van mij had ondervraagd. Maar daar hij de waardigheid van rechter van instructie bekleedde, moest hij wel onwaarheid spreken, ten einde achter de waarheid te komen.

Ik bepaalde mij ertoe, beleefd te glimlachen om zijn lichtgeloovigheid, die hem de fabeltjes en de grofste leugens van het Maghzen ernstig deed opnemen. Hoe had hij den schijn kunnen aanvaarden, van maar een enkel oogenblik te gelooven, dat het voor een Christen mogelijk zou wezen, de waakzaamheid te verschalken van de Mohammedanen, die er te zeer op gesteld zijn de ontheiliging van hun tempels te voorkomen, om de toegangen niet angstvallig te bewaken. Hoe kon hij geacht willen worden, niet te weten dat, zoo die tempelontheiliging ooit had plaats gehad, de tempelschender niet levend het heiligdom zou hebben verlaten? Maar het Maghzen had waarschijnlijk behoefte aan een incident. Door zulke geruchten in de stad te verspreiden, hoopte het misschien, de nationale dweepzucht in het harnas te jagen. De valstrik was te grof voor de bewoners van Fez. Maar de diplomaten leenden zich ertoe, en dat ze aan de marokkaansche regeering de voldoening gaven, er een geval van te maken, was bijna nog kinderachtiger dan de list van de viziers.

Voor de laatste maal zet ik mij neer in de schaduw van een dal in de nabijheid der stad. Een soldaat gaat juist voorbij, en daar hij mij alleen ziet, acht hij het oogenblik geschikt om wat van mij gedaan te krijgen: "Ga vlug naar huis!" zegt hij, "ik heb daar even vijf gewapende mannen ontmoet, vijf dieven, die van de bergen komen en in deze richting gaan!"

Ik lach wat om hem en noem hem een lafaard. Toen gaat hij staan tegen de leuning van de brug en wijst mij op zijn lompen, onder het uitsteken van de hand. Ik geef hem twee piasters. "Zid!" zegt hij, "doe er nog wat bij!"

"Maar dat is bijna zooveel als de sultan je per dag geeft!"

Hij glimlacht en herneemt: "Zid! en God zal u zegenen!"

Ik geef nog een piaster, een enkele, ofschoon hij beweert dat hij er graag vijf wou hebben. Zeker evenveel als de bewuste vermeende dieven.

Bij den Bab-el-Djedid zegt de officier op wacht, die er in de schaduw zat te dommelen op zijn matje: "Houd uw oogen open! Buiten de muren is het vol van dieven!"

Dan vraagt hij mij: "Is u in dienst bij het Maghzen?" Neen, de regeering betaalt u niet. Waar hebt u dan het geld van? U is gekleed als een Muzelman? U is een Muzelman? Nee? U is Christen? Sidi Aïssa, de heer Jezus is uw profeet?—Maar dat is geen profeet. Wat dan?"

"Hij is God zelf."

"En als gij voorbij een moskeepoort of een koebba gaat, treedt ge er dan binnen?"

"Nooit van mijn leven! Ik wil dat niet! Ik ben een Christen."

"Gij kent wel Moelai Idriss?"

"Zijn naam wel, maar zijn moskee niet."

"U heeft soms in de straten van den bazar geloopt, die dichtbij die moskee zijn?"

"Gij weet wel, dat dit niet mogelijk is, omdat de Mohammedanen het niet toelaten."

"U is een vriend. Wees welkom. Ga hier zitten."

En toen hij mij gevraagd had, hoe laat het was, vraagt hij mij, hem mijn horloge te geven. Daar de schatkist van zijne Majesteit Abdel Aziz bijna altijd ledig is, zijn de officieren genoodzaakt hun soldij aan te vullen op alle manieren....

Het is middag. Ik gebruik de thee met Abbas. Ik hoor in het straatje een begrafenisgezang. Er zal een stoet voorbijgaan. Ik sta op om te kijken. "Neen neen!" zegt Abbas. Toen ik toch verder ga, roept hij den portier toe, de deuren te sluiten. Mijn blik zou een beleediging geweest zijn voor de godsdienstige plechtigheid. Een andere kleine gebeurtenis toont aan, hoe streng de Mohammedanen hier zijn en Abbas in het bijzonder. Op een dag komt de bekeerde Mansoer bij mij op het uur van den maaltijd. Hij eet mee. Hij neemt een vork, maar Abbas rukt hem die uit de handen. Eten met een vork, dat is eten op de manier der

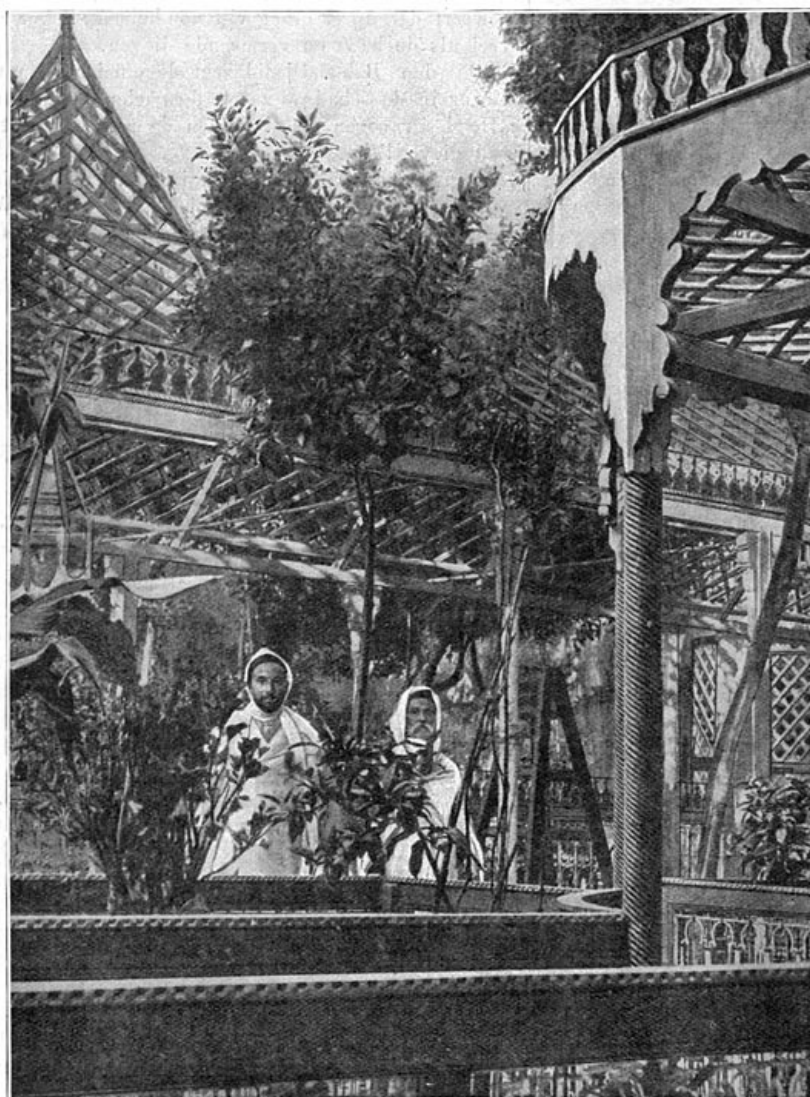
Christenen.

Toen ik thee gedronken had, verzoekt Abbas mij te komen bij Sidi Mohammed, die mij met het ontbijt wacht. Sidi Mohammed, die met zijn vingers eet, noodigt mij uit, hetzelfde te doen, en daar hij een wijsgeer is, legt hij mij uit, dat het natuurlijker is. Waarom loopt hij dan niet zonder kleêren?

Het huis van mijn gastheer is smal en hoog. Een bochtige gang leidt naar een plaats, waar de balkongalerij van de eerste verdieping door pilaren wordt gedragen. Eene zijde van de plaats is de muur van het naaste huis. Een soort van buitensalon wordt gevormd door een deel van de plaats. De beide andere zijden komen beide uit op een ontvangkamer, die gewoonlijk door de groote deuren is afgesloten. De plaats en die beide vertrekken zijn geplaveid met gekleurde tegels.

[136]

Daar ik morgen moet vertrekken, en daar een deel van mijn bagage al naar boven is gebracht, naar Fez-el-Djedid bij mijn ezeldrijver, geeft Sidi Mohammed mij voor dezen dag en den volgenden nacht een onderkomen in een der benedenkamers. Hij toont mij hoe de deur wordt gesloten en stelt den sleutel mij ter hand. Hij zegt tot Mansoer en Abbas, dat ze hier den nacht moeten doorbrengen, om mij den volgenden morgen vroeg te kunnen vergezellen. Maar hij geeft mij te verstaan, dat ze op de binnenplaats zullen slapen en dat ik alleen in de kamer zal wezen. Het zal wel goed zijn, dat ik den grendel verschuif, want "het vertrouwen!.... het vertrouwen!..." En hij schudt het hoofd...

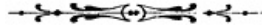
In de mooie tuinen van Sidi-Mohammed.

Terwijl ik nog met Sidi Mohammed aan tafel zit, komen eenige vrienden hem bezoeken, en onder hen herken ik een Arabier, Raschid, die eenige dagen geleden mij had aangesproken en gezegd had, dat hij mij wel eens in Alexandrië had gezien. Hij behoort tot een illustere familie uit Medina, zegt Sidi Mohammed, en is in Indië, Syrië, Turkije en Egypte geweest. Hij is hier sinds twee maanden en blijft nog een maand, om de zaken in Maghreh, Marokko, te bestudeeren en van nabij de politiek na te gaan.

Hij is stellig een van die geheime boodschappers, die onophoudelijk door de geheele wereld trekken onder de Mohammedanen, agiteerend, en bevelen en berichten overbrengend, werkzame agenten voor de godsdienstige propaganda

onder de volken van Azië en Afrika. De Mooren die hem vergezellen, zijn aanzienlijke personen, die mijn gastheer met ontzag behandelt, maar die mij niet groeten, noch met mij spreken. Wij zitten op den grond op hetzelfde tapijt; wij raken elkaâr bijna aan, en toch zijn onze zielen door meer dan één afgrond gescheiden.

De vrienden van Sidi Mohammed gaan heen. Mijn gastheer gaat naar boven, naar de vertrekken van zijn vrouwen. Mansoer en Abbas leggen zich te ruste in de alcoof in een uithoekje van de plaats. En met mijn deuren gesloten en den grendel erop, slaap ik mijn laatsten nacht in de stad der sjerifiaansche sultans.

Colofon

Beschikbaarheid

Dit eBoek is voor kosteloos gebruik door iedereen overal, met vrijwel geen beperkingen van welke soort dan ook. U mag het kopiëren, weggeven of hergebruiken onder de voorwaarden van de Project Gutenberg Licentie bij dit eBoek of on-line op www.gutenberg.org.

Verscheen in twee afleveringen van *De Aarde en haar volken*, jaargang 1908.

Dit eBoek is geproduceerd door Jeroen Hellingman en het on-line gedistribueerd correctie team op www.pgdp.net.

This eBook is for the use of anyone anywhere at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org.

This eBook is produced by Jeroen Hellingman and the Online Distributed Proofreading Team at www.pgdp.net.

Codering

Dit bestand is in een verouderde spelling. Er is geen poging gedaan de tekst te moderniseren. Afgebroken woorden aan het einde van de regel zijn stilzwijgend hersteld. Kennelijke zetfouten in het origineel zijn gecorrigeerd. Dergelijke correcties zijn gemarkeerd met het corr-element.

Hoewel in het origineel laag liggende aanhalingstekens openen gebruikt, zijn deze in dit bestand gecodeerd met ". Geneste dubbele aanhalingstekens zijn stilzwijgend veranderd in enkele aanhalingstekens.

Documentgeschiedenis

- 01-SEP-2007 begonnen.

Verbeteringen

De volgende verbeteringen zijn aangebracht in de tekst:

Plaats	Bron	Verbetering
Bladzijde 123	Bab-el-Badid	Bab-el-Hadid
Bladzijde 123	mangsel	mengsel
Bladzijde 124	"	[Verwijderd]
Bladzijde 126	Bal-el-Hadid	Bab-el-Hadid
Bladzijde 126	Abbes	Abbas
Bladzijde 130		-
Bladzijde 130	met met	met
Bladzijde 132	onbijt	ontbijt
Bladzijde 132	Bab-al-Djedid	Bab-el-Djedid
Bladzijde 132	corniehe	corniche

Bladzijde 132	Damascus	Damaskus
Bladzijde 134	genoodzankt	genoodzaakt
Bladzijde 135	glimlachem	glimlachen
Bladzijde 135	Mahommedanen	Mohammedanen
Bladzijde 136	illustre	illustere

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK HOE IK EEN WEEK TE FEZ
DOORBRACHT ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we

do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT

LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against

accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.